

Napoleons nachtmerrie

1812: hoe de keizer en zijn soldaten ten onder gingen in Rusland

Johan Op de Beeck

Napoleons nachtmerrie

1812: hoe de keizer en zijn soldaten ten onder gingen in
Rusland

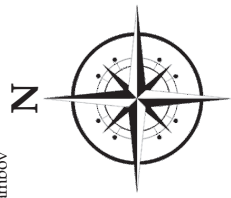
Horizon

Inhoud

Inleiding	7
1. De loteling	33
2. Een slachting voor niets	51
3. In Pruisen	63
4. Schijndood	83
5. Het hoogtepunt	99
6. Op naar de Rubicon	109
7. De onzichtbare vijand	141
8. De ontaarde oorlog	169
9. Confrontatie	195
10. Borodino	215
11. Moskou, Franse stad	245
12. Het vertrek naar nergens	271
13. Nachtmerrie aan de Berezina	305
14. Instincten	333
15. Oorlogsmisdaad	373
16. De laatste kans	401
17. Terugkeer	439
Epiloog	457
Grafische voorstelling van de opmars en aftocht	461
Organogram Grande Armée in 1812	462
Markante feiten in het jaar 1812	465
Noten	473
Bibliografie	481
Namenregister	487

DE CAMPAGNE VAN 1812

..... Heenreis
 ----- Terugreis

Inleiding

Wat voorafging

De tsaar voelde het plafond van de bureauzaal in het Winterpaleis van Sint-Petersburg op zijn doorluchtige hoofd vallen. Het was maart 1810. Alexander I, tsaar en absoluut heerser van het Russische Rijk, had zopas in zijn eentje een uiterst geheime zending uit Parijs geopend en gelezen. De verbijsterende inhoud van de brief was alleen de tsaar en eerste minister Speransky bekend. En natuurlijk wist ook de afzender wat erin stond.

Dat was graaf Karl von Nesselrode, een geboren Duitser in Russische diplomatieke dienst in Parijs. Hij was letterlijk *l'œil de Moscou*: de geslepen Nesselrode had zich als prominent lid van de Russische ambassade een benijdenswaardige plaats verworven in de Parijse *beau monde*. Hij was op vele plaatsen een graag geziene gast, zo graag dat hij algauw zeer vertrouwelijke informatie kon inwinnen. Zo was de spion voortdurend op de hoogte van Napoleons doen en laten. Hij kende intieme details, zoals de dagelijkse eetgewoontes van de keizer, zijn humeur en de eventuele variaties daarop. En vooral werd hem steeds vaker gesignaleerd dat de grote man vergeetachtig werd. Nesselrode had alles tot in de kleinste details gerapporteerd aan zijn staatshoofd en de eerste minister, de enige twee mensen die precies wisten waar hij in Parijs mee bezig was.

Nesselrode betaalde zijn informanten gul en had gemerkt dat niet iedereen onvoorwaardelijk achter Napoleon stond. Hier en daar had hij in het Franse staatsapparaat enkele verdoken koningsgezinden aangetroffen die naar vroegere tijden hunkerden. Anderen vonden

dan weer dat de keizer de idealen van de Revolutie had verraden. Kortom, er waren mensen die er belang bij hadden om informatie te lekken. Nesselrode was er zelfs in geslaagd twee absolute kopstukken tot een lekje te verleiden als het hen goed uitkwam: de gevreesde politieminister Fouché en de ontslagen maar invloedrijke buitenlandminister Talleyrand. Als Napoleon te weten zou komen wat er achter zijn rug gaande was, riskeerden al die informanten de doodstraf voor hoogverraad. Voorzichtigheidshalve lieten ze het daarom niet uit de hand lopen. Nesselrode werd regelmatig van interessante weetjes bediend, maar hoe de vlag er nu precies bijhing, kon hij niet achterhalen.

Dat veranderde eind maart 1810. Toen kreeg Nesselrode echt dynamiet in handen. Hij had tegen forse betaling een memorandum bemachtigd van de Franse minister van Buitenlandse Zaken Champagny, gericht aan Napoleon, waarin uit de doeken werd gedaan wat Frankrijks opties waren ten overstaan van Rusland. Toen Nesselrode deze informatie las, beseftte hij dat de wereld op het punt stond te veranderen.

Champagny legde haarfijn uit dat Rusland wel op papier de bondgenoot van Frankrijk was, maar eigenlijk veel meer economisch belang had bij een alliantie met Groot-Brittannië, de Franse ervvijand. Die twee zouden elkaar vroeg of laat vinden, zo voorspelde Champagny heel voorzienig, en dan was het einde van Frankrijk nabij. Champagny stelde zijn vorst een project voor, 'de genialiteit van Zijne Majesteit waardig'. Hij raadde Napoleon aan om gauw de banden met Ruslands vijanden aan te halen en noemde precies de pijnpunten waar men zich in Sint-Petersburg het hoofd over brak: Turkije in de Balkan, Zweden in het noorden, en bovenal Polen. Dat land had opgehouden te bestaan en was in de Russische invloedssfeer opgeslorpt.

De volgende zin heeft Nesselrode wellicht tweemaal gelezen om zeker te zijn dat hij zich niet vergiste. Champagny legde uit dat Frankrijk Polen uit zijn as moest doen verrijzen... na een oorlog en een definitieve overwinning op Rusland. Dat zou meteen teruggevoerd worden achter de grens van de rivier de Dnjepr, weg van

waar het wilde zijn. Oostenrijk zou erbij betrokken worden, want Frankrijk zou zorgen dat Wenen land moest afstaan aan het nieuwe Polen, land dat de Oostenrijkers op hun beurt van Rusland konden afpakken. Pruisen moest in dezelfde beweging vernietigd worden als staat, want het koninkrijk was volgens de Franse minister niet meer dan een vazal van de tsaar.

Nesselrode aarzelde geen dag. Het was van groot belang dat de tsaar dit vernam. Hij stelde zorgvuldig een bericht op waarin hij de tsaar en premier Speransky vroeg er met niemand over te spreken. Slechts weinige dagen later wist Alexander I dat zijn vermoedens gegrond waren. Het grootste conflict dat Europa ooit gekend had, zou met de wapens beslecht worden en dan nog wel in zijn achtertuin. Hoe was het toch allemaal zover kunnen komen?

De worsteling tussen het Franse keizerrijk en Rusland is het strafste verhaal uit de moderne Europese geschiedenis geworden. Het conflict had alle componenten van een antiek epos en leidde in 1812 tot de langste militaire campagne die Europa ooit meemaakte. De actie begon in Parijs, leidde tot Moskou en voerde de protagonisten weer helemaal terug naar de Franse hoofdstad waar twee jaar later de climax werd bereikt met de ondergang van de ongenaakbare Napoleon en het Frankrijk van de Revolutie. De helden van dit verhaal waren tragisch en stelden buitengewone daden in goede en in kwade zin.

Ook vandaag nog kunnen we het belang van wat in 1812 gebeurde niet overschatten. Meteen is gezegd dat dit conflict bepalend is geweest voor alles wat daarna is gebeurd in het oude continent en zelfs in de hele wereld. Op het spel stond de globale machtsverdeling in de wereld, de greep op de overzeese kolonies en hun kostbare grondstoffen, de maritieme aanvoerroutes die de levensaders waren van de nakende industrialisering van Europa. Maar tevens werd hier beslist met welk samenlevingsmodel Europa de volgende eeuw zou ingaan: het nieuwe Franse model, het oude model (het ancien régime) of de mengvorm die uiteindelijk uit de bus is gekomen.

Dit boek bekijkt het conflict van 1812 zowel vanuit het grote geo-

politieke en strategische kader als vanuit de ogen van de gewone soldaten, vooral jongens uit de Lage Landen die vaak tegen wil en dank de ellende zijn ingestapt. Om te begrijpen wat precies ten grondslag lag aan hun verbijsterende belevenissen die we in de volgende bladzijden zullen beschrijven, staan we eerst stil bij de verschillende ingrediënten die de cocktail in 1812 deden ontploffen. We keren even terug in de tijd.

De wereld was uiterst complex op het scharnierpunt tussen de achttiende en de negentiende eeuw. Vijf machten leefden in rivaliteit naast elkaar.

De twee tenoren waren Groot-Brittannië en Frankrijk die elkaar al meer dan een eeuw lang de heerschappij te zee en te land betwistten. Hun fundamentele drijfveer was van economische en financiële aard. In de Frans-Britse rivaliteit om de macht over de nieuwe wereld en haar vele rijkdommen en grondstoffen was het pleit eigenlijk beslecht. Onder koning Louis XVI had Frankrijk massale financiële en militaire steun verleend aan de Amerikaanse revolutionairen in hun onafhankelijkheidsstrijd tegen de Britse kroon, maar dat had weinig opgeleverd voor Frankrijk zelf. Ondanks het verlies van de Amerikaanse kolonies was de macht van Groot-Brittannië op het wereldtoneel na 1793 pijlsnel toegenomen. De Britten heersten over de zeeroutes en waren de baas in Azië en India. Dat beperkte Frankrijks expansiemogelijkheden tot het Europese continent. Daarbuiten heerste de Britse Royal Navy. Wilde Frankrijk de strijd niet verliezen, was het dus aangewezen op gebiedswinst binnen Europa.

Ook het koninkrijk Pruisen en het Oostenrijkse keizerrijk waren rivalen met als inzet Midden-Europa, Polen, Italië en de Middellandse Zee. Ten slotte had je nog Rusland dat als enige van het vijftal geen echte aartsvijand had. Wel vond het tsarenrijk meer aansluiting bij de Britten dan bij de Fransen, maar Frankrijk en Rusland waren geen directe vijanden. De Russische heersers lagen niet wakker van Franse territoriale expansie, simpelweg omdat het een ver-van-hun-bedshow was. Eigenlijk vond men het in de hoofdstad Sint-Petersburg best, die

voortdurende vetes in West-Europa. Men had er weinig last van en de conflicten zorgden ervoor dat er geen ongepaste aandacht ging naar de Balkan en Polen, waar Ruslands primaire belangen lagen. Maar tegen de eeuwwisseling begon dat te verschuiven. Franse annexaties van het Rijnland, Zwitserland, de Nederlanden en delen van Italië baarden de Russen toch wat zorgen en de tsaar ging een militaire alliantie aan met de Britten.

Naast deze economische en geopolitieke spanningen was het een politieke ommekeer die Frankrijk met de rest van Europa in aanvaring bracht. De eeuwenoude maatschappelijke ordening werd verstoord door de meest ingrijpende omwenteling die de wereld ooit had gekend. Die omwenteling was begonnen in Parijs. Sinds het midden van de achttiende eeuw was de lichtstad in velerlei opzichten zijn naam waardig, maar zeker ook als het erop aankwam een nieuw licht te laten schijnen op de plaats die adel, koning, kerk, boeren en burgers in de samenleving bekleedden en op de verdeling van de welvaart en de politieke beslissingsmacht tussen al die groepen. Die intellectuele beweging werd gestuwd door breinen die tot de knapste behoren die Europa ooit heeft voortgebracht: de zeer vooruitstrevende denkers Diderot en Holbach, de gematigde vernieuwers Voltaire en Rousseau, en de andere filosofen van wat men 'de Verlichting' is gaan noemen.

Wat zij bedachten, was gevaarlijk voor de heersende macht. Hun geschriften werden in het diepste geheim geschreven en bediscussieerd in de Parijse salons van een beperkte elite. Diderot ging er even de gevangenis voor in, andere minder bekende aanhangers werden geruïneerd of zelfs ter dood veroordeeld. De Verlichting huldigde opvattingen over mens en maatschappij die volledig nieuw waren en kerkelijke en wereldlijke leiders choqueerden. De rede werd namelijk belangrijker geacht dan het geloof. Overgeërfde religieuze overtuigingen werden tegen het licht van de logica gehouden en bleken niet te kloppen. Een door God gewilde absolute vorst was dus onzin. Er werd gestreefd naar een wereld waarin mannen en vrouwen niet lan-

ger ten prooi zouden zijn aan de angsten en de onwetendheid die hen door de kerk werden bijgebracht, een wereld waarin ze zich vrijelijk konden bewegen, waarin ze hun energie konden steken in het opbouwen van een eigen leven gebaseerd op de rede, op hun verlangens en op empathie met de ander. Kolonies en slavernij werden veroordeeld.

Vandaag klinkt dat allemaal heel normaal, toen was er bijzonder veel moed voor nodig om die denkbeelden nog maar uit te spreken, laat staan ze op papier te zetten. Het is zelfs nog maar de vraag of ze twee eeuwen later als verwezenlijkt mogen beschouwd worden. Maar in elk geval lagen deze idealen aan de basis van een nieuwe maatschappelijke realiteit, afgedwongen door de Franse Revolutie. Wat de filosofen hebben bedacht, hoe zij de nieuwe idealen van hun maatschappij in beeld hebben gebracht, was zo nieuw, zo goed beargumenteerd, zo ontegensprekelijk en logisch en vooral zo rechtvaardig dat ze de latere leiders van de Revolutie het standvastige gevoel konden bieden dat ze het juiste deden en de wereld voorgoed konden veranderen. Ze hebben zich een beetje vergist maar zeker niet helemaal.

De Verlichting op zich zou nooit volstaan hebben om een complete omwenteling te veroorzaken. Zoals Diderot met een boutade placht te zeggen, stopte de Verlichting aan de buitenwijken van Parijs. Ze was met andere woorden een zaak van de elite, niet van het volk. De opstand kwam er pas door de sociale ongelijkheid, door een unfair belastingstelsel dat Kerk en adel bevoordeelde en door de politieke onderdrukking van alles wat niet adellijk of kerkelijk was. De 'derde stand' van gewone burgers was rijp voor politieke medezeggenschap en de twee andere standen bleken blind voor dat verlangen.

Slechte oogsten en honger in steden en dorpen deden de rest in een land waar het koningshuis het land zo slecht beheerde en zoveel geld verspilde dat het zijn positie van absolute heerschappij niet langer kon rechtvaardigen. Koning Louis XVI had geenszins het talent en de energie van zijn vader en al helemaal niet van Louis XIV, de Zonnekoning. Waar Versailles ooit het centrum van de wereld was,

werd het onder Louis XVI een ivoren toren waarin regering en vorst van de maatschappelijke vraagstukken vervreemdden en hun greep op het gebeuren kwijtraakten.

Op 14 juli 1789 bestormden opstandige burgers en geregelde troepen de gevangenis van de Bastille, symbool van feodale macht. De vlam sloeg in de pan. De Parijse opstand werd niet door het leger onderdrukt en groeide uit tot een massale volksbeweging. In zeer tumultueuze omstandigheden vergaderden de drie standen maandenlang samen in de Assemblée Nationale. Hun werk resulteerde in een grondwet en vooral in een Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger. Daarin werden de voorrechten van de standen en het feodale stelsel afgeschaft en werd een grondwettelijke monarchie opgericht. Van een republiek was nog geen sprake. De revolutionairen voerden een getrappt kiesstelsel in, de scheiding tussen wetgevende en uitvoerende macht, een hervorming van de rechtspraak en de afschaffing van adeldom en gilden. Dat kwam vooral de enorme boerenbevolking ten goede die eindelijk bevrijd werd van eeuwenlange horigheid aan de adel. In een tweede fase werd de macht van de Kerk aangepakt en gefnuikt. De kerkelijke bezittingen, zoals landerijen, werden verkocht ten behoeve van de schatkist.

De koning leefde mentaal en fysiek opgesloten in zijn paleis in de Parijse Tuilerieën. Tussen de monarch en de volksvertegenwoordiging steeg de spanning langzaam naar een kookpunt. De druk van de straat nam zo sterk toe dat Louis XVI uiteindelijk met zijn gezin Parijs ontvluchtte, richting de Oostenrijkse Nederlanden. Daar werd hij opgewacht door het Oostenrijkse leger en duizenden uitgeweken edellieden die klaarstonden om onder zijn leiding de wapens tegen hun land op te nemen. Maar vlak voor de Belgische (Oostenrijkse) grens in Varennes werd de karos van de vluchtters aangehouden. Als gevangenen werden ze teruggebracht naar Parijs, waar de revolutionairen niet geheel ten onrechte de koning en vooral zijn Oostenrijkse gemalin Marie-Antoinette van verraad verdachten.

De revolutionaire beweging zelf raakte verscheurd tussen degenen die vonden dat de Revolutie afgelopen was en degenen die wisten dat alle vernieuwingen zouden worden teruggedraaid als de koning zou aanblijven en het buitenland zich ermee zou gaan bemoeien. Want de andere monarchieën vreesden steeds meer dat de Revolutie naar hun landen zou overslaan. Een militair ingrijpen lag voor de hand en Oostenrijk vond natuurlijk een aanleiding in de gevangenschap van de koning en Marie-Antoinette.

Het kwam tot een eerste oorlog met Frankrijk in april 1792. Die werd in onze streken uitgevochten. Op 27 oktober 1792 stonden in Jemappes, in wat toen de Oostenrijkse Nederlanden waren, zestigduizend in lompen gehulde Franse soldaten tegenover de keurtroepen van de Oostenrijkse keizer. De professionele Oostenrijkse troepen moesten het onderspit delven. Vanaf dan kreeg de Revolutie een internationale dimensie.

Pruisen en Oostenrijk belegerden Frankrijk via de Nederlanden. De Britten en de Spaanse Bourbonmonarchie sloten zich aan. In het westen van Frankrijk kwam de koningsgezinde bevolking van de Vendée in opstand tegen de antiklerikale maatregelen. Ook in het zuiden broeide er verzet. Voor de revolutionaire bewindslui was het nu erop of eronder, en ze troffen harde maatregelen. Terwijl de Franse soldaten op leven en dood vochten aan en over de grenzen, begon in Parijs de Revolutie te ontsporen.

In de lente van 1793 kwam de feitelijke macht in handen van een ‘Comité de Salut Public’. De tijden van palaveren en inspraak waren voorbij. Het Comité de Salut Public ontaarde al snel in een dictatoriaal beleidsorgaan. De lakens werden er uitgedeeld door een man die voor altijd het symbool zal blijven van een revolutie die vanuit de beste bedoelingen degenereerde tot een schrikbewind: Maximilien de Robespierre. Om de verworvenheden van de Revolutie te vrijwaren, moest volgens hem alle tegenstand meedogenloos uitgeroeid worden. Wat zou volgen, noemde hij ‘la Terreur’. Robespierre liet in een schijnproces Louis XVI berechten, schuldig bevinden aan hoogver-

raad en ter dood veroordelen. Meteen daarop schafte de Nationale Conventie de monarchie af en werd de republiek uitgeroepen. Op 21 januari 1793 werd Louis XVI op de Place Vendôme naar de guillotine geleid en onthoofd voor een publiek van tienduizenden enthousiaste maar ook erg ontzette mensen.

Een schok ging door heel Europa. De republiek raakte nog meer in het nauw, zowel binnen als buiten de grenzen. De radicale groep rond Robespierre trok alle macht nog strakker naar zich toe en startte een brutale onderdrukking van alle oppositie. Voor Robespierre waren er maar twee partijen: het volk en zijn vijanden. En wie die vijanden waren, bepaalde hij. Op willekeurige wijze werden ter linker- en ter rechterzijde echte en vermeende vijanden opgepakt en onthoofd. Zowel de koningsgezinde als de gematigde republikeinse volksvertegenwoordigers werden door opgehitste volksmilities opgejaagd en naar de gevangnissen geslept. De guillotine werd een beleidsinstrument. Tegenstanders, critici en volstrekt onschuldige mensen werden opgesloten en mishandeld, huizen werden geplunderd en hele families belandden tegelijk op het schavot. Onder toedoen van Robespierre werden op enkele maanden tijd 16.700 mensen onthoofd. Alle leden van de Volksvertegenwoordiging vreesden dat zij zelf als volgende aan de beurt zouden kunnen zijn en hielden hun mond.

De jonge republiek hield stand. Aan de grenzen keerde een bijzonder goed georganiseerd Frans leger bovendien het tij. In december 1793 viel het de strategisch belangrijke havenstad Toulon aan, de Franse toegang tot de Middellandse Zee. Die was al maandenlang in handen van royalistische troepen en een sterke Britse bezettingsmacht. Tijdens de wekenlange strijd liet een jonge artillerieskapitein zich voor het eerst opmerken door zijn leiderschap en zijn uitzonderlijk militair inzicht. Zijn naam was Napoléon Buonaparte, Corsicaan van geboorte. Dankzij de 24-jarige kapitein werd Toulon weer Frans en republikeins.

De Fransen boekten op 26 juni 1794 nog een belangrijke overwinning te Fleurus bij Charleroi tegen een Oostenrijks-Nederlands leger.

Ze waren niet meer te stuiten en veroverden de ene Belgische stad na de andere. Overal werden ze verwelkomd als bevrijders, een houding die zou omslaan toen bleek dat ze niet alleen waren gekomen om de republikeinse modernisering door te voeren maar ook om de staatskas te spekken en de katholieke clerus uit zijn machtspositie te wippen. In oktober 1794 vielen ook Nederlandse steden zoals Maastricht en Nijmegen. Op 18 januari 1795 vluchtte Koning Willem V met zijn gezin vanuit Scheveningen naar Groot-Brittannië, en een dag later stonden Nederlandse opstandelingen en Franse republikeinse troepen in Den Haag.

In Parijs zelf raakte de Revolutie niet uit het zware weer. Het schrikbewind van Robespierre kostte hem uiteindelijk zelf zijn hoofd want op 27 juli 1794 werd hij gearresteerd na een zorgvuldig voorbereid complot waaraan zelfs de meest extreme volksmenners deelnamen. Men had genoeg van het bloedvergieten en de angst. Robespierre werd afgeserveerd. Onder massale belangstelling belandde hij samen met zijn getrouwen op hetzelfde schavot waar hij zoveel anderen ter dood had laten brengen. Maar ook deze keer was er van een echt proces geen sprake geweest, en was het de straat en niet de staat die de dienst uitmaakte.

Intussen waren de koningsgezinden sterker geworden en op 4 oktober 1795 kwam het in Parijs tot een gewapende staatsgreep tegen de Conventie, de republikeinse volksvertegenwoordiging. Vanuit verschillende wijken stormden royalisten op richting de Tuilerieën en het Louvre, waar de Conventie zetelde. Eenheden van de Nationale Garde kwamen de rebellen versterken. Het leek afgelopen met de republiek.

Op 5 oktober verscheen voor de republiek echter de reddende engel. Napoleon Bonaparte, intussen generaal, kreeg de opdracht van de Conventie om de trouw gebleven troepen te leiden. Hij aanvaardde, op voorwaarde dat hij *carte blanche* kreeg. Generaal Bonaparte stelde kanonnen op in elke straat die op de Tuilerieën uitkwam. Rond 15 uur stonden zijn soldaten oog in oog met 25.000 gewapende opstandelin-

gen. In de Rue Saint Honoré kwam het tot een treffen en Napoleon liet de kanonnen op de massa schieten. Het werd een slachting. Tot voor enkele jaren kon je op de trappen van de Saint-Rochkerk nog goed de sporen zien van de schroothagel. Maar de opstand van de koningsgezinden mislukte en Napoleons naam en faam was gemaakt.

De buitensporigheden, de opstanden, de onzekerheid en de buitenlandse druk hadden Frankrijk helemaal door elkaar geschud. In een poging het land weer te stabiliseren werd vanaf 1795 de leiding toevertrouwd aan een regering van vijf directeurs, het zogenaamde Directoire. Dat werd geconfronteerd met een enorme staatschuld, een financiële crisis, een bevolking die geen belastingen meer kon en wilde betalen. De prille republiek maakte slagzij. Enige lichtpunt was de rijzende ster van Napoleon, steevast overwinnaar op het slagveld. Hij dwong de Oostenrijkers in Italië tot een vredesakkoord. Door Napoleons krijgskunst werd bijna heel Italië plots een ‘zusterrepubliek’ van Frankrijk. Vervolgens veroverde hij warempel ook Egypte. Beide overwinningen spekten de Franse staatskas aanzienlijk. Maar het land raakte niet uit de crisis. Om het met de woorden van de latere Franse president Giscard d’Estaing te zeggen: ‘De Fransen waren nog niet bekwaam om de republiek te beheren: ze waren te geagiteerd, te impulsief; ze aanvaardden alleen de wetten die hen goed uitkwamen en verkozen middelmatige leiders die hen niet konden domineren.’

Napoleon voelde dat Frankrijk naar rust snakte en rijp was voor een sterke leider die zekerheid kon bieden. Op 9 november 1799 pleegde hij een staatsgreep met de hulp van enkele legereenheden en officieren zoals de jonge Joachim Murat. Het was een riskante onderneming die pas op het nippertje lukte. Maar binnen de 24 uur zat Napoleon in het zadel en richtte een nieuwe, haast Romeinse regering op: het Consulaat. In theorie verdeelden drie consuls de verantwoordelijkheden; in de praktijk zorgde Napoleon ervoor dat slechts één de echte macht had. Aan het republikeinse experiment kwam definitief een einde op 2 december 1804. Op die dag werd Napoleon keizer van Frankrijk, nadat hij in de Notre Dame van

Parijs de keizerskroon uit handen van de paus had genomen en hem zelf op zijn hoofd had gezet. Een gebaar dat kon tellen. Het maakte duidelijk dat er geen sprake kon zijn van een terugkeer naar de oude monarchie. Maar precies om een terugkeer naar het ancien régime te vermijden, was er gezag en autoriteit nodig en een staatshoofd waar mensen naar opkeken. Napoleon was de perfecte incarnatie van die maatschappelijke behoefte. De keizer bracht de Revolutie tot stilstand, al consolideerde hij wel haar fundamentele veranderingen. Intussen had hij bijna permanent en met succes strijd gevoerd tegen de Britten en de Oostenrijkers en was de Franse invloedssfeer tot diep in Europa uitgebreid.

Wat sinds 1789 in Frankrijk was gebeurd, werd in de andere landen als zeer bedreigend ervaren. De republikeinse wetten, het streven naar sociale en economische gelijkheid, politieke macht voor het volk, het afschaffen van de feodale rechten ... het waren allemaal verworvenheden of streefdoelen die in strijd waren met de belangen van de absolutistische vorsten, de Kerk en al wie in de rest van Europa belang had bij de status quo. Toen bovendien bleek dat de nieuwe orde ondanks de chaos in Parijs stand bleek te houden, werd de Revolutie natuurlijk ook een aantrekkelijk en realistisch perspectief voor de bevolking in andere landen. De wijze waarop de wereld werd bestuurd en de welvaart werd verdeeld, dreigde definitief te veranderen en dat wilde men in Londen, Wenen, Berlijn en andere bolwerken van het oude Europa koste wat kost verhinderen. Bovendien was het duidelijk dat dit sterkere Frankrijk geen goed nieuws was voor de Britse wereldhegemonie. Europa was vertrokken voor een jarenlang en onophoudelijk conflict. In totaal werden er zeven grote coalities tegen Frankrijk gevormd tussen 1792 en 1815.

In Rusland liet men aanvankelijk geen uur slaap voor dit alles. Vrees voor een opstand in de middenklasse was er niet, want er bestond gewoon geen middenklasse zoals in West-Europa. Er was geen ontluikende industrie, dus waren er ook weinig arbeiders. De land-

Schets van Napoleon in Saint-Cloud op 13 april 1812.
(Potloodtekening door Anne-Louis Girodet, 1812, Musée Bertrand,
Chateauroux)

bouweconomie was gebaseerd op lijfeigenschap en veertig procent van al die slaven waren het rechtstreekse bezit van de tsaar zelf. Wat Sint-Petersburg veel meer zorgen baarde, was dat het machtsevenwicht in Europa in het nadeel van Rusland was verschoven. Het Franse keizerrijk omvatte de Nederlanden en breidde zich uit tot de Rijn, Napoleon was in Italië verkozen tot koning en kreeg vat op de Middellandse Zee, de Balkan, de haven van Constantinopel. Dat waren essentiële pionnen op het Russische schaakbord. Het kwam tot een eerste militaire confrontatie in 1805, die op een ramp uitdraaide voor de tsaar. In Austerlitz versloeg Napoleon op werkelijk verpletterende wijze in één klap de Oostenrijkse en Russische legers. Het gevolg was dat de Franse legers nu diep in Pruisen stonden, dat Oostenrijk bijna bankroet was en dat de Russen terug naar af moes-

ten. In het voormalige Polen begon de hoop te groeien dat de Fransen het land opnieuw zouden helpen oprichten. Alle ingrediënten lagen klaar voor de gebeurtenissen van 1806, het jaar waarin de avonturen startten van de Vlaamse en Nederlandse soldaten die we in dit boek zullen volgen tot het hoogtepunt in 1812.

De pen van een soldaat

‘Beminde lezer’. Dat zijn de eerste twee woorden die Joseph Abbeel uit zijn ganzenveer liet vloeien. Het pakt je meteen, ook al weet je dat hij zich allicht geen lezer uit de eenentwintigste eeuw voor de geest haalde. Maar vertederend is het wel. Amper 31 jaar was deze doorkerfde veteraan toen hij de drang voelde om zijn memoires te schrijven over de ‘droevige voorvallen die mij geschied zijn’. Hij koos een wat prozaïsche maar heldere titel: *Gedenkschriften over Napoleons veldtochten, meegemaakt als soldaat bij het 2de regiment carabiniers te paard, 1805-1815*. De laatste regel schreef hij op 17 juli 1817, nauwelijks twee jaar nadat hij de uitgedunde rangen van het Franse leger had verlaten en Napoleon definitief ten val was gebracht.

Anders dan de meeste memoires die over die tijd handelen, heeft deze gewone soldaat zijn belevenissen dus haast onmiddellijk aan het papier en het nageslacht willen toevertrouwen. Dat feit alleen al maakt zijn verhaal zo bijzonder. Vele ooggetuigenverslagen over deze gewichtige periode zijn vaak vijf, tien of zelfs tientallen jaren na de feiten neergepend en hun waarachtigheid lijdt soms onder herinterpretatie, selectieve herinnering en de onontkoombare ideologische beïnvloeding die de officiële geschiedschrijving rond de Franse Revolutie en de figuur van Napoleon zo fel heeft gekleurd en vervormd. Maar Abbeel heeft niet gewacht en verkeerde ook niet in de maatschappelijke positie om te goochelen met politiek gekleurde verfborstels. Alles wat hij van 1806 tot 1815 heeft meegemaakt liet hij na zijn terugkeer uit Rusland in één beweging uit de pen vloeien.

Lezen en schrijven was in die tijd niet alledaags onder platte-

Een carabinier à cheval, zoals Joseph Abbeel.
(Lithografie, anoniem, 1811)

landsjongens als Abbeel. Zijn oude handschrift verbaast dan ook. Het is sierlijk gekruld en vertoont slechts af en toe de krommige hanenpoten die je van een eenvoudige mens uit die tijd zou verwachten. Een intellectueel zou ik Abbeel niet durven te noemen, maar wel een intelligente, gevoelige man die nauwkeurig observeerde, een verbluffend inzicht had en ook enigszins belezen was. Niet het clichébeeld van de primitieve grombaard uit de *Grande Armée* dus.

In zijn eerste lijnen laat hij de lezer weten dat het hem niet om de schoonheidsprijs te doen is. 'Het is niet om de lof van de lezer te verdienen dat ik dit geschreven heb, maar om een *geheugen te hebben* van de waarachtige gebeurtenissen die ik heb meegemaakt,' zo meldt hij. Hij lijkt zich haast te verontschuldigen voor het verhaal dat ons te wachten staat: 'De lezer die geen ervaring heeft, zal misschien twifelen aan wat ik ga vertellen, maar het is allemaal waar.' En of het waar was.

Ook Karel Wagevier, Nederlands infanteriekapitein, lijkt grote

Campagne Van Rusland

Ik vertrok den twintigsten September van den jaare 1812
 zonder oeffen onder het gelyd der klokken, het speken der
 trompetten en voor het muziek; mit gaeders andere toeberey-
 dingen der bergers en loefjuigen van Lang Lere de Regen-
 Carabeniens le Heerde, uyt het garnison van Lunaville, in
 Litaringen, met de twee Regimenten Carabeniens, alle zeer
 wel getoet, gequipt en van Krygs behoeftenaar
 zien. Zeer behaagden in campagne te mogen treden,
 ter voorzachte dat het ons aldaer zeer verdroot, door de
 dagelysche paraden en Muzien die er te doen waren;
 en nog meer dat er geene geldigheid en pas gelyk
 in het veld om buyt te maken; Maer door wij ons dekwil-
 onder geld bevonden, ~~Wij gingen nu naar Nancy,~~
 Thionville, Metz, Raemborg en Mubourg, tot alwaer de Schoone
 des Meders en de aengenaeemheid der Landen, ons de reyse
 den minsten niet onscheen te konnen verdragen, noch lastig
 vallen; maer par ongeluk begunde het den zelven avond
 te regenen, Naeyen en sneelimen, en in een uur d'ufferselyk
 weder te maekten, het melk vier en agt en twintig dagen
 bleef aenhouden, en het melk, malgré al dat ons hiel en
 velle van ~~Hander~~ d'ag onse reyse uyt de vest gekeyde stad vord
 te stellen, om nae heulen aen den rhyne onse winter
 gwardieren te gaen neemen, My brokhen dan zoo haat als wij
 buyten deise stede gekomen waerom, met groote moeyte over de
 bergen en rotzen, die door huone onugsprakeelyke hoogte
 de engte der wegen, en door den geduerigen regen obbryu-
 baer waeren, vier menschen en beesten, door alle het melk
 als ock door het geduerig nat kryn, er, naer eenige dagen
 alsoo gereydt hebben, ter scheyde van de jongste Militairen
 waeren, de menschen om weder nae het garnison te
 mogen keuren. ~~De~~ jongste ter vorzachte dat de reyse
 niet en was onmoeydelijk dat er op slap van in het veld te
 slap; en le meer dat hij verduyt de slechte pier den kaddu-
 waer door zy menig mael, met den natten mantel
 op het dyf, die bit den onheggelyk waer is, van huone
 tussen moesten treden, om de selve aen den bruydel wre-
 kende, op de gemelde bergen of rotzen te sleuren, alwaer
 zy nauwelijks of met viel moeyte boren geraekten, want
 sulke caraliers moesten tot tien de korden en met de
 groote, styn leersen aen de voeten, in het kryn gaen.
 God dank, ik had een kloek en een der besten pier den
 nau ons regiment, waer door, de moeyelyke wegen my
 niet onaengenaeem scheenen, ter myl dat het my over al
 op en of bragt, zonder eens pied te terre te moeten stellen,
 niet en sellen wind, die ons menig mael van onse pierden
 dreyde te werpen ~~af~~, all ock het geduerig nat
 en beslykt kryn soude my oock begunnen verdragen
 hebben, maer met my geduerig onse voor noemde winter
 logementen naderden, zoo scheyte ik dagelyks meer
 moed, tot dat wij evel eyndelinge naer velle hyme, het
 schoon, effen en wel behoend veld van het voor zeyde heulen
 in doogen kregen, ~~de~~ melk uyt de blydschap op het
 gelact van weder caraler te melken was, ter voorzachte
 moge maer; dat het daer schien god te sijn om'er den av-

Joseph Abbeel maakte de Russische veldtocht mee, werd als krijgsgevan-
 ne naar Siberië gevoerd en overleefde het. In 1817 schreef hij zijn ervan-
 gen neer.

(Manuscript van Joseph Abbeel, foto uit het archief van de auteur)

schroom te hebben overwonnen om zijn al even onthutsende relaas wereldkundig te maken. De eerste zin van zijn eigen *Gedenkschriften* luidt: 'Ik waag het eindelijk *mijne* aantekeningen in het licht te geven.' Wagevier heeft de hele veldtocht lang een dagboek bijgehouden. Pas in 1820 heeft hij zijn herinneringen geboekstaafd en werden ze uitgegeven door een Amsterdamse uitgeverij.

Deze twee directe ooggetuigenverslagen worden versterkt en geboekstaafd door de *Lotgevallen van een krijgsman onder de regering van Napoleon*, die de zoon van soldaat Hendrik Christiaensen uit Antwerpen redigeerde op basis van de aantekeningen van zijn vader. Daarnaast schreef ook soldaat Van Dodewaard uit het Nederlandse Ochten in Gelderland zijn aantekeningen op die later door een vriend werden uitgegeven. Het zijn vier beklijvende testimonia waardoor we het relaas van 1812 hebben kunnen vertellen vanuit het perspectief van zowel de top als de basis.

Dat we Napoleons veldtocht vanuit de ogen van simpele soldaten uit de *Grande Armée* kunnen meemaken is uniek. Er bestaat natuurlijk een reusachtig corpus van directe bronnen over de napoleontische periode, vaak geschreven door generaals en maarschalcken uit die tijd. De verhalen van de gewone soldaten zijn echter letterlijk op één hand te tellen. Samen met dat van de Franse sergeant Bourgogne is het journaal van Joseph Abbeel het meest beklijvende verslag over de belevenissen van een plebejische soldaat in de bewogen apotheose van Napoleons bewind. Ook kapitein Wageviers en dragonder Christiaensens dagboeken zijn zeer waardevol en nauwelijks besmet door allerlei *Hineininterpretierung*. Waar de geschriften van de hogere officieren soms bol staan van de zelfrechtvaardiging en de zucht naar faam, bevat het dagboek van Abbeel geen halve gram glorie, maar uitsluitend onversneden, rauwe getuigenissen over de gruwel die deze jongens hebben doorstaan, vooral tijdens de Russische veldtocht in 1812.

Na Waterloo is de campagne in Rusland de meest fascinerende episode uit het begin van de negentiende eeuw. Ze was de inspiratiebron voor de beroemde 'Ouverture 1812' van Tsjaikovski, tientallen grote schilders hebben haar uitgebeeld en er werden absolute

meesterwerken uit de literatuur aan gewijd, zoals Leo Tolstoj's *Oorlog en vrede*. In de Russische oorlog was alles gigantisch: het land zelf, de uitputtende veldtochten, de ongeziene omvang van de legers, de veldslagen en vooral de mensen. De maarschalken Ney en Davout, de Russische veldheren Koetoezov en Barclay de Tolly, tsaar Alexander en natuurlijk Napoleon zelf: het waren reuzen die reusachtige daden stelden zoals de geschiedenis ze slechts een paar keer per eeuw weet te produceren. Maar de Russische campagne was ook het toneel van ontelbare heroïsche acties van individuele soldaten aan beide zijden, vaak ook van oorlogsmisdaden die zelfs naar de normen van die tijd zo afschuwelijk en mensonterend waren dat ze beide kampen diep hebben geschokt.

Wat zich in de winter van 1812-1813 heeft afgespeeld, is haast surrealistisch. De cijfers zijn zo buitenissig dat ze nauwelijks nog te bevatten zijn voor onze gepamperde breinen. In de zomer van 1812 was de *Grande Armée* het sterkste en grootste leger dat de wereld ooit gezien had. Het telde 600.000 soldaten. Nog geen jaar later was het uitgedund tot 25.000. Van de 250.000 paarden die Rusland waren binnengereden, keerden in de lente 18.000 strompelende skeletten terug. Meer dan duizend kanonnen hadden de Fransen aangevoerd, slechts honderd brachten ze mee naar huis.

Van vele honderdduizenden burgers is nooit meer iets vernomen. Onder de miljoenen actoren van dit epische drama bevonden zich dus ook jeugdige Vlamingen en Hollanders. Zij maakten het cataclysmen mee, waren er tegelijk onderwerp en lijdend voorwerp van.

Zo waren Joseph Abbeel en Hendrik Christiaensen allebei van de partij op 7 september 1812, misschien wel de duurste dag uit de wereldgeschiedenis. In Borodino streden de Fransen en de Russen een uitzinnige veldslag waarbij zelfs de Eerste Wereldoorlog verbleekt. De cijfers zijn vreselijk. Ik heb mijn eigen grootvader de tranen zien verbijten toen hij, een oud-strijder van 1914-1918, mij als kind vertelde over de eerste Slag aan de Somme, op 1 juli 1916. Toen werden op een dag tijd twintigduizend Britse soldaten uit het leven gemaaid,

veertigduizend anderen raakten gewond. Maar 104 jaar eerder vond in het Russische Borodino een nog grotere catastrofe plaats. Het was alsof er tussen dageraad en zonsondergang *elke acht minuten* een volle Airbus neerstortte, op een oppervlakte niet groter dan Anderlecht of Deurne. 74.000 soldaten kwamen om, waaronder niet minder dan 71 generaals. Abbeel overleefde het, maar hij zou nog vele maanden nieuwe verschrikkingen ondergaan. Zijn lot en dat van al die anderen hing af van de beslissingen die de giganten aan de top maakten, tot hij in volle *Götterdämmerung* zelf een radicaal besluit heeft genomen.

Het eerste hoofdstuk van Abbeels Gedenkschriften draagt een titel die alles zegt: 'Eerste begin der ellenden!' Dankzij zijn optekeningen krijgen de duizenden Vlamingen in de *Grande Armée* nu ook een naam: Slabbaert uit Kalken, Goemynen uit Steenhuize, Boyen uit Sint-Truiden, Raepsaet uit Oudenaarde, Ladrisson uit Menen, Van den Abeele uit Aalst, Vloers uit Turnhout enzovoort. Abbeel ontmoet hen op de meest onwaarschijnlijke plaatsen, namelijk op de slagvelden en in gevangenschap. De meesten van hen ziet hij nooit meer terug. De belevenissen van deze jonge mannen waren buitengewoon intens. Bovendien speelden ze zich af in een uiterst belangrijk historisch tijdsgewricht, waarin een titanenstrijd werd gevoerd tussen twee samenlevingsmodellen in Europa.

De Franse Tijd was een keerpunt in de geschiedenis van onze landen. Ze opende voor miljoenen gewone mensen de poort naar de wereld zoals we die vandaag kennen. Het maatschappelijk leven in de negen Belgische departementen (later de Belgische provincies) was geregeld volgens de basisprincipes die de Franse Revolutie had gebaard. Het gaat dan vooral om de fundamentele vrijheden zoals beschreven in de Verklaring van de Rechten van de Mens, waaronder eigendomsrecht, veiligheid en weerstand tegen verdrukking, vrijheid van godsdienst en pers, gelijkheid van alle burgers tegenover de wet en toegankelijkheid van het openbare ambt voor iedereen. Zelfs de kleine dingen van het dagelijkse leven zouden na eeuwenlange verstarring een gedaanteverandering ondergaan. Denken we maar aan de invoering van de

burgerlijke stand of het metrieke stelsel, waardoor eindelijk een einde kwam aan de chaos die toen in het wereldje van maten en gewichten heerste. Dit alles betekende ook het einde van de oude orde, het zogenaamde ancien régime, waarvan het sociaaleconomische systeem gedirigeerd werd door rechtsbeginselen die uitsluitend voordelen inhielden voor adel en kerkelijke bewindslieden.

Die oude orde zou zich nog decennialang verzetten en trachtte met de wapens het tij te keren. Meer dan een kwarteeuw lang duurde de oorlog tussen Frankrijk en de andere Europese grootmachten. Miljoenen soldaten dienden in de verschillende legers. Natuurlijk was het Franse model onvoltooid, werden de eigen principes vaak niet toegepast en was de nieuwbakken rechtsstaat nog zeer onvolkomen in vergelijking met onze moderne democratie. Van echte persvrijheid bijvoorbeeld is nooit veel in huis gekomen. Maar in Frankrijk kon zelfs een arme boer voortaan wel naar de rechtbank stappen met een redelijke kans op een faire behandeling. In Pruisen of Rusland mocht zo'n boertje al blij zijn als hij niet meteen in de kerkers verdween na zo'n teken van protest. Een wezenlijk verschil dat mensen heeft geïnspireerd, zowel op het oude continent als in de nieuwe wereld, tot afgrijzen van hen die belang hadden bij de status quo.

Frankrijks Revolutie en nadien het consulaat en het keizerrijk van Napoleon hebben een ongekende maatschappelijke energie losgemaakt. Onder Napoleons bewind bloeide de nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden weer op. Napoleon liet er wegen aanleggen, kanalen graven en havens verbeteren, terwijl de nieuwe Engelse stoommachines hun intrede deden in de fabrieken. Het was een wervelende periode die niet alleen oorlog heeft gebracht maar dus ook fundamentele maatschappelijke omwentelingen en bruisende creativiteit. In dit tijdsgewricht beleefden kunstenaars als Beethoven en Rossini hun glorietijd; ook zij gooiden de ramen wijder open dan men ooit had kunnen vermoeden. Van 1789 tot 1815 beleefde Europa een stormachtige, fundamentele vernieuwing waarvan het elan even werd gekraakt door Napoleons ondergang. Maar het zaad was gezaaid en de gevolgen waren onherroepelijk.

Zoals wel vaker gebeurt, is de draagwijdte van de gebeurtenissen op het moment zelf grotendeels voorbijgegaan aan de meerderheid van de gewone mensen in onze Lage Landen. Zij konden vaak slechts oog hebben voor de onmiddellijke noden en waren al blij als ze overleefden. Joseph Abbeel was zo iemand. Hij stond midden in het oog van de storm, op de slagvelden veranderde hij samen met duizenden anderen de wereld *manu militari*, maar hij heeft dat nauwelijks beseft. In Napoleon heeft hij nooit meer gezien dan zijn opperbevelhebber, van Frankrijk kende hij alleen de militaire kant. Hij was erbij tijdens historische veldslagen als Eylau, Friedland en Wagram waar hij Napoleon zag opklimmen tot wereldheerser. Maar hij beleefde ook de verwickelingen in de ruige Russische streken van Smolensk en Borodino en de danteske brand van Moskou. Zijn manuscript is een beklijvend relaas, rauw en soms schokkend.

Het verhaal van Joseph Abbeel en Hendrik Christiaensen start in 1806, een cruciaal jaar voor Europa en voor Napoleon. De keizer had in Austerlitz net zijn beroemde veldslag gewonnen tegen Oostenrijk en Rusland, op 2 december 1805. Die suprematie wilde hij in de Franse hoofdstad vereeuwigd zien. Al in februari werden in Parijs de eerste plannen getekend voor de Arc de Triomphe, het symbool van onoverwinnelijkheid en respect voor de gesneuvelden. Austerlitz zorgde voor een fundamentele hertekening van de Europese landkaart. Eerst en vooral leidde de overwinning tot de ondergang van het middeleeuwse Heilig Roomse Rijk. Napoleon splitste 32 Duitse staatjes van Oostenrijk af en verenigde hen in de Confederatie van de Rijn, ook wel Rijnbond genoemd. Saksen, Beieren, Westfalen en Württemberg belandden in een statenverband dat onder Frans protectoraat functioneerde.

1806 was ook het jaar waarin Nederland van naam veranderde. Op 5 juni werd de Bataafse Republiek omgedoopt tot Koninkrijk Holland, geleid door de liberale koning Napoleon Lodewijk Bonaparte, een broer van de grote Napoleon. De Zuidelijke Nederlanden maakten al sinds 1795 deel uit van Frankrijk en vormden de negen Belgische departementen.

Maar ook op economisch vlak was het een cruciaal jaar. De rivaliteit tussen Groot-Brittannië en Frankrijk groeide naar een hoogtepunt. Londen financierde de oorlogsinspanningen van Oostenrijk, Pruisen en Rusland en als reactie verlamde Napoleon alle handel tussen de Europese bondgenoten van Frankrijk met Groot-Brittannië. Dit zogenoemde 'continentaal stelsel' maakte zowat alle Europese havens ontoegankelijk voor Britse schepen, althans in theorie. Het Franse embargo op Britse producten werd door Londen beantwoord met een blokkade van alle Franse producten in de rest van de wereld. Beide grootmachten wilden elkaars economie ontwrichten en hoopten op die manier de tegenstander op de knieën te krijgen. Zolang het probleem met Londen niet verdampte, zou het keizerrijk een werk in uitvoering blijven. Napoleon kon zoveel gevechten winnen als hij maar wilde, zolang de Britten zijn ondergang planden, waren al zijn verdragen eigenlijk niet meer dan tijdelijke wapenstilstanden.

Napoleon had in Austerlitz het Oostenrijkse leger vernietigd en het Russische verjaagd. Met Oostenrijk werd een vredesverdrag gesloten, maar na de zomer van 1806 waren het de Pruisen die hem de oorlog verklaarden. Er ontstond een nieuwe coalitie tegen Frankrijk waaraan Groot-Brittannië, Zweden, Rusland en uiteraard Pruisen deelnamen. De Franse legers maakten daar prompt een einde aan. Na een bliksemoorlog van 19 dagen werden de Pruisische legers op enkele dagen tijd verslagen te Jena en Auerstadt. Pruisen ging ten onder maar Rusland bleef overeind. Weer dook het Engelse probleem op als het koninginnenstuk op het schaakbord. De tsaar weigerde namelijk het continentaal stelsel tegen de Britten toe te passen. Vanaf dat moment zag Napoleon in Rusland een voortdurende dreiging voor de vrede en de stabiliteit die Frankrijk zo nodig had. Er kon dus geen sprake zijn van ontwapening. Napoleon voorvoelde dat zijn legers in het oosten dienden te blijven en dat ze zelfs versterking nodig hadden. Nieuwe rekruten werden overal in het keizerrijk opgeroepen, dus ook in het Belgische departement van de Schelde, waar Joseph Abbeel was geboren en in 1806 de soldatenleeftijd had bereikt.

De getuigenis van Abbeel en Christaensen is die van de anonieme dienstplichtige, het onbeduidende radertje in de grote machine van maarschalken en generaals. Toch is het uitgerekend een generaal die ervoor zorgde dat Abbeels getuigenis uit eerste hand na bijna tweehonderd jaar eenzaamheid vanuit het stof kon verrijzen. In 1969 stuitte de Belgische gepensioneerde generaal René Willems in de archieven van de Gentse universiteitsbibliotheek op een manuscript van 188 pagina's, met vette inkt geschreven op gelige vellen 'pro patria'-papier. De inhoud was zo verbluffend dat Willems meteen de beweringen van Abbeel aan een historisch onderzoek onderwierp en vaststelde dat ze waarachtig waren. Het geluk wil dat ook de directe overste van Abbeel zijn memoires geboekstaafd heeft. Dankzij de getuigenis van kolonel Amable-Guy Blancard kon ik de belevenissen van Abbeel checken en in een ruimer kader plaatsen.

We hebben ook getracht verder inzicht in Abbeels leven te verkrijgen door gebruik te maken van de correspondentie die de soldaten voerden met hun familie, want die brieven zijn vaak erg onthullend. Aangezien er zeer waarschijnlijk geen correspondentie van Abbeel met zijn familie is bewaard, publiceren we in dit boek enkele soldatenbrieven van Vlaamse soldaten, in chronologische overeenstemming met de avonturen van Abbeel zelf. Al kunnen ze natuurlijk niet precies weergeven wat Abbeel persoonlijk is overkomen, toch zijn ze heel representatief en schetsen ze goed de sfeer van die dagen. Ze vormen dus complementaire informatie bij de *Gedenkschriften*. De soldatenbrieven zijn geput uit de verzameling van het Rijksarchief te Brugge.

We konden Abbeels, Christiaensens en Wageviers relaas ook kruisen met de meest recente geschiedkundige studies, die vermeld staan in het register van dit boek. Met name de belangrijke studies van Adam Zamoyski, George Nafziger en David Chandler over Napoleons Russische campagne van 1812 sporen volledig met de geschriften van de betrokken militairen die we in dit boek naar voren schuiven.

Maar dat bescheiden soldatenrelaas is misschien wel even belangrijk als de grote analyse van de historische experts. Beiden krijgen in mijn boek hun rechtmatige plaats, zowel het grote als het kleine verhaal. Bij aanvang bespreken we uitvoerig de geopolitieke en militaire context, en naarmate het boek vordert, krijgt het relaas van Abbeel de uitgebreide ruimte die zijn meeslepende lotgevallen verdienen. Abbeel schrijft helder, sober en overzichtelijk maar vaak in het Nederlands van toen, doorspekt met dialect, fonetische taal en soldatenfrans. Ik heb getracht zijn taalgebruik zo veel mogelijk te respecteren. Zo heb ik her en der enkele Franse uitdrukkingen onvertaald gelaten in een poging de tijdsgeest getrouw weer te geven. Toch dienden vele zinnen te worden omgezet naar modern Nederlands om een soepele lectuur mogelijk te maken. Hetzelfde geldt voor de andere memoires zoals die van Wagevier. Het weze ook opgemerkt dat ik de meeste maar niet alle passages uit de *Gedenkschriften* heb gebruikt. Zonder afbreuk te doen aan de inhoud heb ik enkele passages samengevat, andere weggelaten omdat ze onnodige herhalingen bevatten of minder relevant waren voor het opzet van het boek. Wie prijs stelt op de volledige lectuur van Joseph Abbeels dagboek, verwijs ik naar het werk van generaal Willems of de recentere Nederlandstalige uitgave van J. Welten en J. De Wilde. De ambitie van ons boek was niet om een transcriptie van memoires neer te leggen, maar veeleer om het grote met het kleine te verbinden, aan te tonen hoe de geopolitieke verhoudingen van die tijd afstraalden op het leven van Jan Soldaat, te spreken over de strijd tussen twee maatschappelijke modellen en tegelijk te tonen wat de repercussies op het terrein waren. Ten slotte stelde ik er ter wille van het plezier van het schrijven en het lezen prijs op om de hoofdstukken te laten voorafgaan door een citaat. Daarvoor ging ik meestal te rade bij auteurs die Napoleon zelf vergezelden op al zijn tochten: de antieken. Misschien geven deze gezegden ook iets weer van zijn inborst en *condition humaine*.

De tijd van Napoleon is een van de meest becommentarieerde, besproken en onderzochte periodes van de hedendaagse tijd. Er is zoveel

gebeurd en er zijn zoveel namen die een of andere rol hebben gespeeld dat er naast de honderden bibliografieën en historische werken zelfs een *Dictionaire Napoléon* bestaat, niet minder dan 1753 pagina's dik en duizenden namen rijk. Het mag geen verbazing wekken dat mensen als Wagevier of Abbeel er niet in staan. Zij zijn de onbekende soldaten. Laten we nu eindelijk ook dat verhaal schrijven.

1. De loteling

‘Mannen van Hellas,’ zo sprak hij, ‘het is niet uit gebrek aan barbaren dat ik mezelf aan uw hoofd stel als mijn bondgenoten. Het is omdat ik u hoger inschat dan de barbaren. Daarom heb ik voor u gekozen. Ik heb gezien dat jullie de vrijheid waardig zijn die jullie bezitten en die ik jullie benijd.’ – Xenophon (430-354 vr. Chr.), citaat uit de toespraak van Cyrus, koning van Perzië in Anabasis

Drempels van historische panden boezemen mij steevast een vorm van respect in. Hun uitgesleten kuiltjes tonen de sporen van vele duizenden voeten die er eeuw na eeuw een micromillimetertje hebben afgelopen, lang voor ik ze met mijn goedgeschoeide voeten betrad. Hoevelen voor mij zijn over die drempel gestapt? Waarin geloofden ze, wat waren hun verwachtingen, onzekerheden en angsten? Dat weemoedige gevoel overvalt me opnieuw wanneer ik het Gentse Augustijnenklooster betreedt, en het bedrijvige gejakker van het Patershol inruil voor de verstilde kloostergangen. Abbeel beweert dat hij hier voor het eerst kennismakte met het soldatenleven. Al kan het ook het Jezüetenklooster aan de Volderstraat geweest zijn, waar opgeroepen dienstplichtigen meestal terechtwamen. Hoe dan ook, op 8 september 1806 stapte over deze of soortgelijke drempel een jongeman die de dag voordien het ouderlijk huis had verlaten nadat hij gehoor had gegeven aan een militair oproepingsbevel. Dat mars-order droeg hem op zich onmiddellijk aan te melden in een van de drie Gentse kloosters die een paar jaar eerder door het Franse bewind gerecycleerd waren tot legerkazerne.

Joseph Abbeel was de twintigjarige zoon van Marie Livine Standaert en Bruno Abbeel, een echtpaar uit het West-Vlaamse Kaster, een ge-

hucht dat verscholen ligt tussen Oudenaarde en Kortrijk. Ze hadden vier kinderen: Karolina, Sophia, Antoine en Joseph, die zelf geboren was in Vrasene. De archieven van de volkstelling van 1814 leren ons dat Kaster toen amper vijfhonderd inwoners telde, een driehonderdtal minder dan in 2011. Het gezin Abbeel woonde in een dorp waar de huisjes vaak witte gevels, geteerde plinten en rode dakpannen hadden met een voute- of hoogkamer aan een hoger gelegen venstertje. Of is Abbeel misschien opgegroeid in een van de huisjes met strodaken? Of misschien wel in een van die typische zestiende-eeuwse vakwerkhuisjes die Kaster toen nog rijk was? Een echt dorp was het in ieder geval. De mensen verdienden de kost in windmolens, cichoreidrogerijen ('asten') of natuurlijk op het veld. Zoon Abbeel was een uitzondering omdat hij kon lezen en schrijven, dankzij zijn geletterde vader. Die was brouwer en allicht bemiddeld genoeg om zijn kinderen enige opleiding te laten genieten. Dat is de meest plausibele verklaring voor Josephs relatief ontwikkelde geest.

De jonge Abbeel was met een bezwaard gemoed naar de hoofdstad van het 'departement van de Schelde' gestapt, zoals de streek gekend was als officieel gewest van het Franse keizerrijk. Hij had er een goede tien uur over gedaan om vanuit zijn dorpje bij Anzegem eindelijk hartje Gent te bereiken. Toen hij op de hoek van de Lange Steenstraat en de Geldmunt de massieve ingangsdeur zag openzwaaien, duurde het niet lang voor zijn verwachtingen plaatsmaakten voor realiteit en zijn diepste angsten bewaarheid werden. Achter zijn hielen sloot de poort zich met een luide dreun.

Tijdens zijn doortocht in Gent had de plattelandsjongen zijn ogen al uitgekeken op de statigheid van de burgerhuizen en hier in het klooster verbaasde hij zich opnieuw over de ruime, segmentboogvormige benedenvensters met zandstenen omlijsting. Al die dingen had hij nooit eerder gezien in het eenvoudige Kaster. Het enige wat hij vol hoop kon thuisbrengen, was wellicht een heiligenbeeld van de Maagd van Gent aan de muur. De jongeman werd binnengeleid door een van de twaalf eiken deuren die toegang verleenden tot de overige conventgebouwen. Een soldaat bracht hem naar een ruim vertrek dat

hij meteen als een kloosterkapel herkende. Voor zijn ogen speelde zich een afschuwelijk tafereel af. Op de grond lag een jongeman van zijn leeftijd. Hij zag er wanhopig uit en weende. Boven hem torende een grote geüniformeerde kerel uit, die drukke gebaren maakte en vloekend tekeering tegen de arme jongen. Abbeel had toen nog geen grammetje eelt op zijn ziel en vroeg zich af in welke hoek van de hel hij verzeild was geraakt. Zo verliepen de eerste seconden van Joseph Abbeels negenjarige loopbaan in het leger van Napoleon, de *Grande Armée*.

Negen jaar, je vraagt je af hoe zo'n jongens het klaarspeelden.

De conscriptie

Joseph Abbeel was een loteling, een van de 80.000 dienstplichtigen die in 1806 in de Franse departementen onder de wapens werden geroepen. De lichte nieuwe rekruten was een rechtstreeks gevolg van de maatschappelijke veranderingen. De Franse republikeinen voerden het begrip 'sovereiniteit van het volk' in. Niet langer de staat was soeverein, maar wel de natie. Dat was een totaal nieuw begrip, een concept waarin staat en volk zich verenigden. Het was de voorloper van het begrip 'democratie' zoals we dat vandaag kennen. Dat betekende ook dat er voortaan dus lusten en lasten voor het volk waren en een van die lasten was dat je mee voor je land moest opkomen als het nodig was. Het land was van en voor allen dus werd ook landsverdediging een zaak van alle burgers en niet meer van een huurlingschaar die voor rekening van de koning streed. Zo ontstond de militaire dienstplicht, als een fundament van de republikeinse gedachte en wezenlijk bestanddeel van het napoleontische staatsbestel. Het was een idee dat rechtstreeks in verband stond met de inrichting van de Griekse democratie en de Romeinse republiek.

Maar ja, volk en natie, heeft het de familie Abbeel een moer uitgemaakt?

De rekrutering van de dienstplichtigen verliep volgens de bepalingen van de wet van 5 september 1798. Zelfs meer dan twee eeuwen later oogt die nog relatief hedendaags. Jongemannen tussen 19 en 25 jaar moesten verplicht legerdienst vervullen. ‘Conscriptie’ heette dat toen. Aangezien België – en later ook Nederland – officieel deel uitmaakten van het Franse keizerrijk, waren de burgers dus Franse onderdanen die aan deze wet moesten gehoorzamen. De benamingen ‘België’ en ‘Nederland’ worden in dit boek uiteraard niet in staatkundig opzicht gebruikt, aangezien de landen hun huidige identiteit nog niet hadden bereikt in 1812. Toch is het geen anachronisme. De benaming ‘België’ werd volop gebruikt in Europa, bijvoorbeeld door Napoleon zelf en door de Oostenrijkse buitenlandminister Metternich. België was in die tijd dan nog wel geen land, maar al wel een begrip.

Het Ministerie van Oorlog in Parijs bepaalde elk jaar hoeveel soldaten er nodig waren, en verdeelde dat aantal over de verschillende departementen in *l’Empire* naargelang van hun bevolkingsgrootte. Als een departement bijvoorbeeld 1000 soldaten moest leveren en er waren 1500 geschikte kandidaten, werd er vervolgens geloot wie moest gaan en wie niet. Dat gebeurde meestal in de maand februari. In elke gemeente werd een namenlijst uitgehangen. In Kaster ging het om de jongens die geboren waren tussen 23 september 1785 en 31 december 1786. Aan de kerkhofmuur van Kaster ligt een zogenaamde ‘roepsteen’ waarop gemeentelijke afkondigingen gedaan werden. Je kunt het je zo voorstellen: de ambtenaar op de steen, de goegemeente die fluistert en luistert en weet dat er niets goeds op komst is. Abbeel stond in elk geval op de lijst en moest zich dus op de voorgeschreven dag naar de hoofdplaats van het kanton begeven, waar een loting zou plaatsvinden.

In Frankrijk werd geloot door de jongemannen nummers te laten trekken uit een urne. In de kleinere Belgische gemeenten stopte de burgemeester soms de namen van de opgeroepen kandidaten in kokertjes, die vervolgens een houten trommel met draaizwengel ingingen waaruit dan een na een de namen werden geloot tot het gewenste aantal was bereikt. Dat gebeurde onder het waakzaam oog

van de keuringscommissie, samengesteld door de prefect of zijn inspecteur, een legerofficier en de commandant van de plaatselijke gendarmerie. Vaak werd de loting ook bijgewoond door familieleden en vrienden die met een klein hartje afwachten wat er uit de bus zou komen. Wie niet werd geloot, moest zich het volgende jaar opnieuw aanbieden. Het was dus letterlijk de loterij die bepaalde wie onder de wapens ging en *conscrit* werd. Het systeem was minder democratisch dan het leek, want vermogende lotelingen konden zich vrijkopen van militaire dienst door een minder gefortuneerde jongeling te betalen om zijn plaats in te nemen. Dat systeem zou trouwens in voege blijven tot het einde van de negentiende eeuw, zowel in Nederland als in België. Lotelingen werden opgeroepen tot 1909, de dienstplicht zelf bleef in voege tot 1994.

De Franse wet op de conscriptie zweeg in alle talen over de duurtijd van de legerdienst. Het vage artikel 9 bood verontrustend weinig rechtszekerheid: ‘Elke burger moet zijn diensten bewijzen aan het vaderland, voor het behoud van de vrijheid, de gelijkheid en de eigendom, telkens de wet hem vraagt om hun verdediging op te nemen.’ Artikel 27 echter bepaalde dat elk jaar alle mannen die ouder dan 25 waren, ontheven zouden worden van hun dienstplicht. Alle sociale lagen van de bevolking moesten aan de bak, maar niet alle jongeren werden ingelijfd. Wie enig kind was van een weduwe, of het oudste kind was van ten minste drie weeskinderen moest niet gaan, evenmin als de zoon van wie de vader handarbeid verrichtte en 71 jaar oud was.

In de Nederlanden was de conscriptie bijzonder onpopulair, vooral op het platteland waar de mensen de maatschappelijke verbeteringen van het Franse systeem nauwelijks ondervonden en dus helemaal niet gemotiveerd waren om voor de vreemde ‘bezetter’ naar de oorlog te trekken. Toch is de waarheid genuanceerder dan sommige traditionele pseudogeschiedschrijving het wil doen geloven. Lang niet alle dienstplichtigen waren wars van de militaire dienst. Abbeel zelf zal op zijn tocht landgenoten tegen het lijf lopen die zich volstrekt vrijwillig en zelfs uit overtuiging bij het Franse leger hadden gevoegd. Anderen

hadden gewoon zin in een wat minder banaal of uitzichtloos bestaan. ‘Zelfs als ik was vrijgeloot, dan nog zou ik in dienst getreden zijn,’ zo schreef de Nederlandse infanteriesoldaat Van Dodewaard. ‘Ik had lust om de wereld te zien en Napoleon bood me die kans.’¹ In de periode van 1791 tot 1813 zijn nagenoeg 223.000 Belgen ingelijfd, ongeveer een derde van hen schoot er het leven bij in.²

Vele dienstplichtigen doken onder. Ze werden opgejaagd en de gendarmes kregen hen meestal te pakken, waarna ze voor jaren in Franse gevangenissen verdwenen. Anderen gingen over tot zelfverminking: men liet zich de wijsvinger afsnijden of goot wat zuur op de tanden waardoor die onbruikbaar werden om ‘cartouches’ open te scheuren. Maar veel hielp dat niet. Verse wonden werden door de keuringscommissie natuurlijk opgemerkt en de recalcitrante dienstplichtigen werden naar de divisie van generaal Durutte gestuurd, een spijkerharde veteraan die gespecialiseerd was in de ‘moeilijke gevallen’. In zijn strafregimenten was het leven nog veel minder een pretje dan in gewone legerenheden. Heeft dit onbenijdenswaardige lot van de dienstweigeraars Abbeel ervan weerhouden om onder te duiken, of was hij gewoon een loyale burger die zijn plicht wilde doen? Zijn *Gedenkschriften* vertellen er ons niets over. Met volle overgave is hij zeker niet vertrokken want hij heeft op het laatst nog een vergeefse poging gedaan om zich voor de legerdienst te laten vervangen. Zijn *remplaçant* werd door de keuringscommissie om gezondheidsredenen afgewezen.

Als Abbeel op zoek kon gaan naar een vervanger, konden ze thuis dus niet straatarm geweest zijn. Hij was niet de enige in die situatie. Duizenden anderen waren hem voorgegaan. Onder hen ook Antwerpenaar Hendrik Christiaensen. Eerder dat jaar was hij samen met anderen op het Antwerpse stadhuis moeten komen om de lichter bij te wonen. Het had er even op geleken dat hij de dans kon ontspringen maar een dag later kreeg hij het bericht dat zijn thuis voortaan de kazerne van Versailles zou zijn, waar hij werd ingelijfd bij de dragonders, een allround cavalerie-eenheid.

De initiatie

Die eerste nacht in het Gentse klooster deed de jonge Abbeel geen oog toe. Soldaten braken de boel af en hij zag en hoorde hoe ze altaren verbrijzelden, deuren en ramen stuktrapt en het kloostermeubilair voor hun plezier aan diggelen sloegen. ‘Ik beschouwde die ontheiliging als het werk van ongelovigen en toch heb ik op vrijdag vlees gegeten, net zoals alle anderen,’ schrijft hij met onthutsing in de eerste bladzijde van zijn *Gedenkschriften*.³ ‘Het is verbazend vast te stellen met welk gemak de mens zich aanpast aan de omstandigheden en begint te leven als een zwijn in een bos!’ Na acht dagen verveling en misbaar in het sinistere klooster moesten Abbeel en zijn collega’s op het appel verschijnen. Ze werden stuk voor stuk gekeurd door een generaal.

We kunnen uit de annalen van het Franse garnizoen afleiden dat de generaal allicht even zijn ogen op Abbeel heeft laten rusten want onze vriend uit Kaster had de kloeke lichaamskenmerken van de gedroomde elitesoldaat. In die tijd was je een grote man zodra je een meter zeventig lang was. Abbeel zat daar ruim boven, zo valt uit zijn Franse soldatenfiche af te leiden: ‘Lengte 1,79 m; ovaal en gekleurd gelaat; donkere ogen; lange neus; gemiddelde mond; lange kin; kastanjebruin haar; immatriculatienummer 865.’⁴ Zo zag hij er dus uit, deze jongen van stavast.

De rekruteerders hadden net dat jaar nieuwe instructies gekregen: onder Napoleon waren normen immers een ernstige zaak. Hij had ze zelfs bij decreet laten vastleggen, een paar maanden voordat Abbeel in dienst trad. Zo lezen we in het decreet van 31 augustus 1806 dat bij zowel de *carabiniers* als de *cuirassiers* uitsluitend plaats was voor de allersterksten, ‘*des hommes fortement constitués, et pas au-dessous de la taille d’un mètre 79 à 80 centimètres*’. Daarom koos de generaal Abbeel samen met een dienstplichtige uit Zelzate uit om zich bij het 2de Regiment *Carabiniers à Cheval* te voegen, dat hij aan beide mannen aanbeval als een van de beste eenheden van het leger. Dat was niet eens overdreven. ‘We moesten trots zijn dat we er deel van mochten

uitmaken. Andere jongens moesten wachten op een plaats,' zo herinnert Abbeel zich de lofrede van de generaal in Gent. Abbeel had er geen flauw idee van wat een karabinier te paard was, maar zou later ontdekken dat hij was terechtgekomen in een *unité de choc*, de zware cavalerie die met het zwaard in de hand de vijand op schokaanvallen trakteerde en chaos in zijn gelederen zaaide.

De Franse zware cavalerie bestond uit twee regimenten karabiniers te paard, 14 regimenten kurassiers, 13 regimenten dragonders. Al deze regimenten waren bestemd voor schokacties en frontale aanvallen op het slagveld.

De lichte cavalerie telde 11 regimenten huzaren, 31 regimenten *Chasseurs à Cheval*, 9 regimenten lansiers. Lichte cavalerie werd ingezet op verkenningstochten, achtervolgingen, soms ook bij aanvalsacties.

Elk regiment had vier eskadrons. Een eskadron telde twee compagnies. In theorie waren er elfhonderd manschappen en duizend paarden per regiment, maar in de praktijk bleken het er vaak ongeveer 850 te zijn.

Diezelfde dag werd de Vrasenaar naar Aalst gebracht door een oude sergeant die nog in Egypte voor Napoleon had gevochten. Abbeel kreeg op de reis even het gezelschap van twee andere jongens: 'Slabbaert uit Kalken en een zekere Goemynen uit Steenhuize,' zo herinnert hij zich. Gent was erg geweest, maar de afstand van thuis werd groter en groter en de wereld zag er steeds grimmiger uit. 'We sliepen die eerste nacht in een smerige herberg en we kregen niets te eten. Ik was erg weemoedig en dacht even aan deserteren; ik kwam op straat een kennis tegen aan wie ik mijn hart uitstortte en hij heeft me op andere ideeën gebracht.'

Abbeel op zijn schamele brits, ik zie hem zo voor mij. Hij start in een nacht die maar niet wil wijken en is van God verlaten, zoals dat toen heette. De volgende ochtend vertrokken Abbeel en zijn

sergeant naar Brussel en van daar ging de reis naar Namen, Dinant, Rocroy, Sedan en Nancy. Abbeel somt in zijn eerste bladzijden de namen op als betrof het een uitstap naar een paar nabijgelegen dorpen. In werkelijkheid moet die reis voor de jongen al een onwezenlijk avontuur op zich geweest zijn. Maar wat later zou volgen, heeft die eerste trektocht tot een voetnoot herleid. Uiteindelijk kwamen ze aan in de kazerne van Lunéville, in het Noord-Franse Lotharingen. Dit was de standplaats van de regimenten van de karabiniers te paard. De kazerne was eigenlijk een kasteel dat nog aan de Poolse koning Stanislas II had toebehoord. Abbeel en de andere Vlamingen keken stomverbaasd naar de al aanwezige karabiniers, omdat de meesten nog groter waren dan zij. Maar veel tijd voor verwondering was er niet en Abbeel werd zonder veel plichtplegingen in het bad van het prille soldatenleven gesmeten. Aan de jonge rekruten zullen toen zeker verhalen verteld zijn over de rol die het regiment had gespeeld tijdens de roemruchte Slag van Austerlitz. Het 1ste en 2de Regiment *Carabiniers à Cheval* hadden daar onder leiding van hun kolonel Blancard de Russische cavalerietroepen zwaar op hun donder gegeven en zo bijgedragen tot een van de meest briljante overwinningen die ooit op een slagveld zijn behaald.

Abbeel kreeg de eerste beginselen van de dril oefeningen uitgelegd en de uniformen werden uitgedeeld. Dat laatste was meestal een feest want de Franse cavalerie was beroemd om zijn prachtige outfits. De *Carabiniers à Cheval* droegen in 1806 blauwe jassen, afgeboord met scharlaken borduursels, scharlaken epauletten met franjes en witte galons. De tinnen knopen hadden een granaatappelversiering. Twaalf knopen sierden de zijpanden van de witte linnen broek. Daarover trokken ze hoge zwartlederen kaplaarzen. Op het hoofd droegen ze een zwarte berenmuts getooid met een scharlaken pluim.⁵ Dat hoofddeksel was wel veertig centimeter hoog en maakte de gestalte van de uit de kluiten gewassen karabiniers nog rijziger dan ze al was. Hun wapen was een lang, recht zwaard maar ze hadden ook twee pistolen en een karabijn. In hun rugzak kregen ze vier hoefijzers en nagels mee

waarmee ze hun paarden zelf konden beslaan, want Napoleon wilde niet dat de snelheid van zijn cavalerie in het gedrang zou komen door trage hulp- en foeragekonvoeien. Die beslissing hield ook in dat de ruitery geen eigen ambulancewagens bij zich had maar eigenaardig genoeg wel een dierendokter. Tijdens een veldtocht was het namelijk niet abnormaal dat de ruitery na drie maanden al de helft van de paarden had verloren, zelfs als er niet werd gevochten. Zonder hun viervoeters waren ook de manschappen nutteloos in een gevecht en dus werd er uiterste aandacht besteed aan verzorging en bevoorrading van de paarden.

Het valt me op welke precieze kennis cavaleriebevelhebbers hadden over de verzorging van paarden. De napoleontische cavalerieregeneraal Fortuné de Brack schreef er toen zelfs een boek over, waarin hij met extreme precisie de talloze richtlijnen uit de doeken doet.⁶ Wat je moest doen als een paard gewond raakte aan de schouder, de hoeven, de tanden ... alle mogelijke andere delen. Over de regelmaat van het nazicht van de hoefijzers, naargelang men zich op keien, gras, zand, rotsen of straten bevond. De maximale belasting in kilogram. Dat teugels niet uit esthetische overwegingen ingekort mochten worden, want ze moesten later nog dienst kunnen doen ingeval je paard gedood werd, en dat gebeurde vaker dan je lief was. Dat een ruiter onmiddellijk de rangen moest verlaten als hij een hoefijzer hoorde slaan. Dat je niet de maat van het vlees moest nemen maar die van de botten als je een zadel kiest voor je paard: als het dier eenmaal in een lange veldtocht meeliep, zou het immers zo erg vermageren dat je met een te ruime bezadeling zat opgescheept. Je kan het zo gek niet bedenken of je vindt er in de handleiding van De Brack een regel voor.

Een frivole vriendschap

De kersverse karabiniers in Lunéville hadden dus in die eerste dagen genoeg om over te praten, maar al op de vierde dag doken er voor Abbeel plots persoonlijke kopzorgen op:

‘Een zekere Bonnaire, die zelf nog maar tien dagen in het regiment was, schold mij uit voor *conscrit*. We discussieerden en de zaken liepen uit de hand. Bonnaire daagde me uit voor een duel. Ik greep een zwaard en nodigde hem uit om onze zaak buitenskamers te regelen. Ik was bang maar toonde geen vrees. Hij had er geen idee van hoe onervaren ik wel was en toen hij me zo vastberaden met dat zwaard in de hand zag staan, gooide hij de deur achter me dicht! De kerel barstte uit in lachen en beweerde dat het maar een grap was geweest... Maar de kameraden in de slaapzaal scholden hem uit en verweten hem zijn lafheid. Ik ademde diep in toen ik de kamer weer betrad want ik had nog nooit met een zwaard gevochten!’⁷

Hij beseftte het zelf niet, maar hij toonde die dag iets wat later het verschil zou maken tussen overleven of creperen. Joseph Abbeel was een man met een ijzeren gestel, maar ook een lefgozer.

Enkele dagen later vond een belangrijke ontmoeting plaats. In de slaapzaal was een jonge Vlaming aangekomen die schoenen met zilveren gespen droeg en zilveren toiletartikelen bij zich had. Zijn naam was Vloers. Hij was iedereen meteen opgevallen. Al de eerste dag liet hij op zijn kosten twee wijnkruiken aanrukken. Men noemde hem een *débauchant*, een losbandige vogel. Maar met Abbeel klikte het meteen: ‘Hij nodigde me uit in een herberg naast het wachthuis. Daar troffen we een dozijn Vlamingen die hij allemaal trakteerde. De volgende dag kwamen we van de wacht en toen vroeg hij me of hij met mij het bed mocht delen.’ Met twee in bed dus. Dat klinkt misschien verwonderlijk maar het was zeker niet ongewoon, want de Franse soldaten sliepen altijd met twee in een bed. Zo had het reglement het gewild. Dat ze met twee onder de wol kropen, was op zich dus niet abnormaal.

Iets vreemder is natuurlijk dat de *débauchant* absoluut met Abbeel de nachten wilde doorbrengen. Die laat zich namelijk ontvallen dat Vloers er zelfs geld voor over had om bij hem te kunnen kofferen: ‘Ik

aanvaardde op voorwaarde dat hij het ging vragen aan Drouet, die toen nog mijn slaapkameraad was. Drouet kreeg zes francs om van bedstede te veranderen.⁸ Uit alle latere gebeurtenissen blijkt dat beide jongemannen een bijzondere affectieve band met elkaar hadden. Of daarbij ook de hormonen aan het dansen zijn gegaan, laten de memoires van Abbeel onbesproken... Abbeel heeft in die negen jaar honderden mensen leren kennen, vaak levensgevaarlijke avonturen beleefd, maar toch lijkt hij zich ongewoon veel details te herinneren van deze ene ontmoeting. Hier waren fijne snaren beroerd. Het fijne van de zaak zullen we allicht nooit te weten komen.

In elk geval lieten de twee nieuwe vrienden de centen rollen, want voor Abbeel was het duidelijk dat geld de minste van hun zorgen zou zijn. ‘We leefden als *visschen* in het water,’ herinnert hij zich. Het leek wel alsof Vloers’ voornaamste zorg was om zo snel mogelijk zijn geld op te maken. Op twee maanden tijd joeg hij er driehonderd gulden door. Geen nood... hij schreef naar huis, vroeg om centen en kreeg opnieuw driehonderd gulden opgestuurd. Abbeel zorgde er deze keer voor dat ze wat spaarzamer zouden leven. Hij kon er zijn boezemvriend van overtuigen dat het geen goede zaak was om elke toevallige passant meteen een glas aan te bieden.

Abbeels’ kameraad was van goeden huize. Vloers was de enige zoon van een rijke vrouw uit Turnhout, weduwe van een advocaat. Het verwonderde Abbeel dat zo’n jongen in het leger zat. Zonder moeite had hij zich kunnen vrijkopen van legerdienst, maar dat had hij niet gedaan. Integendeel zelfs. ‘Ondanks het fortuin dat hem te beurt zou vallen, had hij zich als vrijwilliger aangediend,’ meldt Abbeel, die ons tussen de regels laat weten dat er niet alleen Vlaamse soldaten waren die voor Napoleon vochten omdat ze moesten, maar dat er ook bij waren die in zijn zaak geloofden.

Beide vrienden maakten ’s avonds veel plezier, maar overdag werkten ze zich in het zweet. Franse sergeanten drilden hen tot ze paars zagen. De ruiters leerden de drie tempo’s te rijden: in pas, draf en galop. Ze leerden dat ze in pas ongeveer 130 meter konden afleggen

per minuut, in draf 300 meter en in galop bijna 400 meter. Op de grote trainingsvlakte van Lunéville begonnen de trainingen met lange marsen in groepjes van vier. Abbeel en Vloers reden allicht steeds in elkaars gezelschap. Eenmaal ze dat onder de knie hadden, werden de groepjes groter en groter tot ze hun plaats wisten te houden in een eskadron en ten slotte leerden ze in twee eskadrons naast elkaar te rijden. Dan pas begon het serieuze werk. De ruiterformaties leerden hoe ze gezamenlijke bewegingen moesten uitvoeren zonder er een zootje van te maken, hoe een groep van wel honderd ruiters op een teken plots kon zwenken, hoe ze frontale aanvallen moesten uitvoeren in heel compacte formaties, waarbij de ruiters elkaar met de knieën moesten kunnen aanraken, het zogenaamde *botte à botte*. Het was de enige methode om een eskadron bij elkaar te houden als het in volle aanval door kanonnen werd beschoten.

Voor de jonge paarden zelf was een soort hersenspoeling voorzien. Om de dieren te leren wennen aan de geluiden van het slagveld hadden de Fransen een eenvoudig maar doeltreffend systeem bedacht. Eerst werden enkele pistolen afgeschoten naast de paarden bij hun terugkeer naar de stallen of tijdens het eten. Zodra ze dat gewoon waren, werd het aantal schoten stelselmatig opgevoerd tot de dieren zelfs bij langdurige salvo's niet meer opkeken of wegsprongen. Ten slotte werden de paarden naar een groep met musketten en bajonetten gewapende soldaten toe geleid. De soldaten schoten voortdurend hun wapens af tot de paarden op 35 meter afstand waren gekomen. Het vuren stopte, de paarden moesten verder stappen tot bij de soldaten en werden daar dan geaaid, geprezen en gevoederd. Dat procedé werd herhaald tot wanneer de paarden onverschrokken op de soldatenformaties afkwamen.

Vloers en Abbeel oefenden, lachten, dronken en sliepen samen. Ze genoten van de drukke maar kommerloze dagen in Lunéville tot ze op 20 februari 1807 een marsbevel voor Duitsland kregen, waar de hoofdmacht van het regiment gelegerd was:

‘Wij vertrokken uit Lunéville op 20 februari, onder leiding van *lieutenant* Mathieu met een detachement van driehonderd slechtgeofende *conscrits*, om ons in Duitsland bij het regiment te voegen. Nauwelijks hadden wij een half uur gereden op de grote weg naar Hagenau, of mijn *peerd* valt en ik geraak eronder, gelukkig zonder me pijn te doen. De oorzaak hiervan was dat ik de riemen te vast had aangetrokken. Het zette zich recht na een tijdje maar ik werd gestraft en moest mijn mantelzak zelf dragen en het paard aan de hand leiden gedurende veertien dagen, wat mij veel druppels zweet deed zweeten, want de anderen waren wel *te peerd* en ik moest hen volgen. Toen we in Hagenau aankwamen, werden wij verwoegd door een detachement *cuirassiers*, waaronder Slabbaert en Goemijne, van wie ik eerder sprak. We trokken samen door Landau, Spier, Frankfurt en veel meer andere steden, graafschappen en hertogdommen, te lang om te detailleren.’⁹

Einde maart 1807 kon de groep zich aanmelden bij de grote jongens, het 2de Regiment karabiniers te paard in Pommeren. Daar kwamen ze er snel achter dat ze nog niet ontgroend waren: ‘Onmiddellijk na aankomst pakten de anciens onze paarden af en wij kregen hun oude dieren in de plaats. Dat was de gewoonte naar het schijnt. Direct begonnen de oefeningen te paard en met de wapens.’ Abbeel en alle andere karabiniers kregen de grootste paarden die het leger in Europa op de kop kon tikken. Waar de lichte cavalerie meestal werd ingezet voor verkenningsopdrachten en achtervolgingen, vormden karabiniers en kurassiers de zogenaamde ‘zwarte cavalerie,’ die frontale charges moest kunnen uitvoeren tegen vijandige troepenformaties en die uiteen moest drijven. Gewicht en postuur waren dus letterlijk van doorslaggevend belang, zowel bij mens als dier. De paarden moesten tussen de vijf en negen jaar oud zijn en hun minimumhoogte in de zwarte cavalerie was vastgelegd op 1,56 meter, gemeten op schofthoogte. Bovendien waren alle paarden van Abbeels regiment zo zwart als de nacht. Zelfs dat was per decreet bepaald. Men kan zich voorstellen

dat de aanblik van die reusachtige kerels op hun machtige paarden redelijk indrukwekkend moet zijn geweest voor wie dit gezelschap op zich zag afkomen. Het was een van de vele suggestieve effecten uit de trukendoos van psycholoog Napoleon, die precies wist hoe je op een slagveld de vijand om zijn moeder kon doen roepen, nog voor er een klap was uitgedeeld.

Overbodige luxe

Op het terrein hadden intussen belangrijke gebeurtenissen plaatsgevonden. Dragonder Christiaensen was al volop ingezet in de zware gevechten in Portugal en Spanje, waar hij al gauw ondervond hoe moeilijk het Franse leger het had tegen de plaatselijke guerrillero's. Anders was het gesteld met de eenheid van Abbeel. Die was nog te groen om deel te kunnen uitmaken van Napoleons *Grande Armée* in Midden-Europa, dat aan de bak moest tegen een coalitie van Pruisen en Rusland. Niet gehinderd door enige bedachtzaamheid had de ambitieuze Pruisische kroonprins, Louis Ferdinand, in oktober 1806 zijn troepen op Napoleon afgestuurd, maar in het eerste grote treffen te Saalfeld liet de prins het leven en werden de Pruisen deskundig gefileerd *à la française*.

Een week later stonden Napoleons legers in Jena en Auerstadt oog in oog met twee andere Pruisische legers die de strijd hadden aangebonden zonder op de Russische bondgenoot te wachten. En opnieuw werd het een debacle, deze keer van doorslaggevend belang, want de Pruisische nederlaag leidde tot een totale ineenstorting van het koninkrijk, massale desertie van de overblijvende troepen, overgave van de meeste vestingen en de ontijdige aftocht van de Russen die meteen achternagezeten werden door de legerkorpsen van Lannes, Augereau en Davout, tot voorbij de grens van het voormalige Polen. Het was alweer een kolossale vergissing met verstrekkende gevolgen, want de Russische tsaar Alexander zat voor jaren in het defensief en Pruisen zelf bleef een Franse vazalstaat tot in 1813.

Napoleons achtereenvolgende zeges op de Oostenrijkse en Pruisische krijgsmachten waren beslissend maar ook veeleisend geweest. Verse troepen waren broodnodig en de kersverse *Carabiniers à Cheval* mochten aanrukken. Vier eskadrons trokken de sneeuw in, op zoek naar hun regimenten. De officieren zullen groentjes als Abbeel en Vloers ongetwijfeld eerst de les hebben gelezen over hun uitrusting. Ervaren officieren wisten dat die kersverse ruiters dachten dat ze op campinguitstap gingen. ‘Hun tassen zitten vol overbodige rommel,’ schreef cavaleriegeneraal De Brack, een gezaghebbende bron ter zake. ‘Een linnen broek voor de zomer en een lange oppassersbroek tegen de koude hebben ze wel bij. Maar geen spullen om hun enige belangrijke broek te verzorgen, de schaapsleren ruitersbroek. Door al die overbodige luxe hebben ze een veel te grote mantelzak bij en vermoeien ze hun paard onnodig. Maar bij het eerste het beste kanonschot gooien ze het allemaal weg,’ zo laat een briesende De Brack weten in zijn memoires.

Wie weet wat kreeg de verfijnde advocatenzoon Vloers te horen over zijn precieuze zilveren toiletpulletjes en zijn ongetwijfeld veel te grote mantelzak? Of over zijn laarzen misschien? Zo’n Vloers lijkt me wel het modieuze type dat nauwkeurig op maat geschoeid rondliep. Foute keuze was dat. Kolonel Blancard zal zijn soldaten wel verteld hebben dat ze maar best te grote rijlaarzen konden dragen – driekwart duim te groot om precies te zijn. Want eenmaal op bivak zouden ze hun mestnatte schoeisel boven een kampvuur moeten drogen, het zou krimpen en daarna meer pijn dan goed doen. Nog zo’n raad van de oude rotten: een aantal reservezolen aan je broek vastnaaien, liefst met koperen knopen. ‘*L’élégance en guerre c’est l’utilité et l’entretien,*’ placht generaal De Brack te zeggen.¹⁰ De verfijnde Vloers zal het graag gehoord hebben.

Maar te zwaar beladen of niet, ze gingen op stap. De *Gedenkschriften* over die dagen laten zich nog lezen als een jongensavontuur en verraden nog niets van de bitterheid die later uit Abbeels pen zal sijpelen. Februari was geen maand om een veldtocht te ondernemen want

het vroom stenen uit de grond en de wegen waren ondergesneeuwd. Abbeels regiment vatte toch een nieuwe reis aan die hen nog lang zou heugen. De ruiters en hun paarden legden op normaal terrein 50 kilometer per dag af, hun stapsnelheid bedroeg tussen de 4 en 5 km per uur. Infanteristen stapten 3 tot 4 km per uur. De sneeuw vertraagde hen echter aanzienlijk. Toen Abbeel eindelijk in Polen arriveerde, begon het hem te dagen hoe comfortabel het leven in het eigen land eigenlijk wel was. Maar nog opzienbarender dan de vieze Poolse slaappleaatsen en de drekkige maaltijden waren de geruchten over de volgende opdracht die hen in het oosten wachtte. Deze keer zou het menens worden.